

και πρέπει να συνεχιστεί με σεβασμό στην ποικιλία την γυναικείας λογοτεχνίας, αλλά και στις οφειλές της. Σίγουρα η γυναικεία ποίηση αποτελεί απάντηση όχι μόνο στην πολιτική λογοκρισία, αλλά και στη λογοτεχνική και κοινωνική. Ας ελπίζουμε ότι οι εργασίες για την γυναικεία ποίηση θα συνεχιστούν και θα επεκταθούν. Και μάλιστα σε μία εποχή που οι γυναικείες αναγνώσεις δημιουργούν όχι μόνο τη γυναικεία γραφή αλλά και την κριτική της, ενώ συνεχίζουν να γίνονται ανθολογήσεις σύγχρονης ελληνικής ποίησης που δεν περιλαμβάνουν ούτε μία γυναικεία φωνή.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Η μη αποφασιστικότητα καθορίζεται από την απορία ανάμεσα στη διττή, ρητορική και επιτελεστική λειτουργία της γλώσσας ή, σύμφωνα με τον Paul de Man, ανάμεσα στην «τροπή και την πειθώ που γεννά και παραλύει την ρητορική». Μία τέτοια λειτουργία προκύπτει από το παιχνίδι της σημασίας εντός του κειμένου. Πρόκειται για το αποτέλεσμα αυτού που ο Derrida καλεί «παιχνίδι του κόσμου», όπου το γενο-κείμενο πάντα προσφέρει επιπλέον συνδέσεις, συσχετισμούς και συμφραζόμενα.

Thanos Veremis/Evangelos Kofos (εκδ.),
*KOSOVO: AVOIDING ANOTHER
BALKAN WAR*, εκδ. ELIAMEP, Αθήνα 1998

Μαριλένα Κοππά

Η ΥΠΟΘΕΣΗ του Κοσσυφοπεδίου θα μπορούσε να ονομαστεί «το χρονικό μιας προαναγγελθείσης τραγωδίας». Από τις αρχές του 1980, αμέσως μετά από το θάνατο του Τίτο, άρχισαν οι πρώτοι κλυδωνισμοί στην τότε Αυτόνομη Επαρχία. Η κρίση κορυφώθηκε στα μέσα της δεκαετίας 1980, και το Κοσσυφοπέδιο απετέλεσε το βασικό όχημα αναρρίχησης του Μιλόσεβιτς στην εξουσία. Ήδη από τότε, όλοι οι δημοσιογράφοι, πολιτικοί, αναλυτές μιλούσαν για την επικείμενη έκρηξη που θα συμπάρεσυρε όλη τη Βαλκανική Χερσόνησο στη δίνη των εχθροπραξιών. Αυτό συνεχίστηκε και κατά τη δεκαετία του 1990, όταν όμως τελικά ο «αδύνατος κρίκος» στα Βαλκάνια απεδείχθη η Βοσνία και όχι το ασφυκτικά φρουρούμενο από σερβικές δυνάμεις Κοσσυφοπέδιο. Η ειρηνική αντίσταση που κήρυξε ο Ιμπραήμ Ρουγκόβα και η οικοδόμηση παράλληλων θεσμών, σε έκπληξη όλων, κατάφεραν να οδηγήσουν σε μια ισορροπία και σταθερότητα, για πολλούς μια ισορροπία του τρόμου, δεδομένου ότι διασφαλιζόταν από την ύπαρξη ισχυρότατων σερβικών δυνάμεων στην περιοχή.

Όλα όμως άλλαξαν με τις συμφωνίες του Ντέιτον. Η μη συμπερίληψη του θέματος στις συμφωνίες κατέφερε ένα καίριο πλήγμα στην αξιοπιστία του Ι. Ρουγκόβα και στις προοπτικές της ειρηνικής αντίστασης. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Απελευθερωτικός Στρατός του Κοσσυφοπεδίου εμφανίζεται ακριβώς λίγους μήνες μετά την υπογραφή των συμφωνιών, στις αρχές του 1996.

Το βιβλίο των κ.κ. Βερέμη και Κωφού αποτελεί μια σημαντική συμβολή στην κατανόηση του προβλήματος του Κοσσυφοπεδίου που σφραγίζει εδώ και δύο χρόνια τη βαλκανική πραγματικότητα. Το Κοσσυφοπέδιο ιστορικά απετέλεσε μια από τις περιοχές-κλειδιά για την κατανόηση των Βαλκανίων. Χώρος ιστορικής μνήμης δύο εθνότητων, τόπος σύγκρουσης συμβόλων και εθνικών προγραμμάτων, το Κοσσυφοπέδιο απετέλεσε μια από τις εξαιρετικές περιπτώσεις όπου μια συγκεκριμένη περιοχή ανάγεται σε κεντρικό στοιχείο συγκρότησης της ταυτότητας δύο εθνικών ομάδων, συστατικού του φαντασιακού δύο διαφορετικών εθνών.

Ένα ερώτημα που αξίζει να τεθεί είναι αν το Κοσσυφοπέδιο πρέπει να αντιμετωπίζεται ως *de facto* οντότητα. Συχνά υπάρχει μια τάση να εξετάζεται και να μελετάται αποσπασμένο από τον υπόλοιπο αλβανικό χώρο, όπως μαρτυρά σειρά διεθνών εκδόσεων των τελευταίων μηνών. Χωρίς να υποτιμάται το ειδικό συμβολικό βάρος της συγκεκριμένης περιοχής, είναι λάθος να μελετάται ως ξεχωριστό πρόβλημα αποκομμένο από το ευρύτερο αλβανικό ζήτημα. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να είναι αποπροσανατολιστική η αναφορά σε «Κοσοβάρους» ή «Κοσοβαρικό» ως εάν να ήταν αποκομμένοι από αυτό που αποτελεί το μεγαλύτερο πρόβλημα της βαλκανικής χερσονήσου: το γεγονός δηλαδή ότι μισός και πλέον αλβανικός

πληθυσμός είναι εκτός των συνόρων του Αλβανικού κράτους. Τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου στην Αλβανία, η απόπειρα πραξικοπήματος του Σάλι Μπερίσα, οι διασυνδέσεις του με τον Απελευθερωτικό Στρατό του Κοσσυφοπεδίου και ο ρόλος του τελευταίου στα εσωτερικά της χώρας αποτελούν αδιάψευστη απόδειξη ότι η κρίση αφορά τον ευρύτερο χώρο, όπου ανάλογα με τη συγκυρία μια συγκεκριμένη περιοχή ανάγεται στον «αδύνατο κρίκο».

Το παρόν βιβλίο, σε μεγάλο βαθμό, αποφεύγει αυτόν τον κίνδυνο με τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα κείμενα του κ. Ευάγγ. Κωφού –που παρουσιάζει την εξέλιξη του Αλβανικού ζητήματος– και της Σοφίας Clément, που με πειστικότητα αναλύει τις σχέσεις, τις διασυνδέσεις και τις διεργασίες μεταξύ των Αλβανών της ΠΓΔΜ και των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου. Απόπειρα προσέγγισης του ζητήματος γίνεται στο άρθρο του Agim Nesho, «Political developments and the Albanian national question», με περιορισμένη όμως επιτυχία. Πέραν όμως αυτών των άρθρων, ο αναγνώστης ορισμένες στιγμές χάνει την ευρύτερη προοπτική του ζητήματος.

Αυτό που αποτελεί το μεγάλο πλεονέκτημα του βιβλίου είναι η χρονική στιγμή της έκδοσής του. Το βιβλίο κυκλοφόρησε στις αρχές του 1998, όταν η κρίση είχε ξεσπάσει και η Ομάδα Επαφής προσπαθούσε, συχνά με παροϊμώδη αδεξιότητα να αντιδράσει στην κλιμακούμενη βία. Δυστυχώς τα συγκεκριμένα μηνύματά της δεν βοήθησαν σε μια ουσιαστική αντιμετώπιση της κρίσης.

Το βασικό του μειονέκτημα είναι ότι εμφανώς έχει γραφεί πολύ παλιότερα από τη στιγμή της έκδοσής του. Το βιβλίο, όπως αναφέρεται στην εισαγωγή, αποτελεί αποτέλεσμα μιας έρευνας που χρονολογείται από το 1995-96. Αυτό δεν θα αποτελούσε πρόβλημα αν είχε γίνει κάποια προσπάθεια επικαιροποίησης των κειμένων που απαρτίζουν τη συλλογή. Δεν είναι τυχαίο ότι, με την εξαίρεση του κειμένου του κ. Κωφού, στις υπόλοιπες 388 σελίδες του και τα άλλα 11 κείμενα δεν αναφέρεται πουθενά, ούτε μια φορά, ο Απελευθερωτικός Στρατός του Κοσσυφοπεδίου, βασικός πρωταγωνιστής και καταλύτης των γεγονότων στην περιοχή, ο οποίος είχε αρχίσει τη δράση του ήδη δύο χρόνια πριν την έκδοση του βιβλίου. Την ώρα που η Ομάδα Επαφής –και όχι μόνο– αντιμετώπιζε τον Απελευθερωτικό Στρατό σχεδόν ως νόμιμο συνομιλητή, δεν είναι δυνατόν ένα βιβλίο που προσπαθεί να προτείνει λύσεις για την κρίση να μην αναφέρεται σε αυτή την οργάνωση που άλλαξε όλο το πλαίσιο στο οποίο εξετάζουμε το πρόβλημα.

Δεύτερο σημείο που θα μπορούσε να επισημάνει κανείς είναι η αίσθηση συγκέντρωσης άρθρων συχνά άνω των μεταξύ τους σε ποιότητα και αναλυτική εμβάθυνση. Δίπλα σε εξόχως ενδιαφέροντα άρθρα που προ-

σφέρουν μια νέα προοπτική στην εξέταση του ζητήματος υπάρχουν άλλα που δεν έχουν τίποτα άλλο να προσφέρουν πέραν μιας ακόμη διεθνούς υπογραφής στα περιεχόμενα του βιβλίου. Στα θετικά του βιβλίου επισημαίνουμε ιδιαίτερα το άρθρο του κ. Ευάγγ. Κωφού που αναφέρεται στην ουσία και τις ρίζες του αλβανικού προβλήματος. Βαθύς γνώστης της βαλκανικής ιστορίας ο κ. Κωφός μας προσφέρει μια εξαιρετική εικόνα των δύσκολων σχέσεων Σέρβων με Αλβανούς καθώς και μια γλαφυρή εικόνα των εναλλασσόμενων σχέσεων εξουσίας.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι επίσης το κείμενο του κ. Αλέξη Ηρακλειδίδη, με τίτλο «Ethnonationalist and separatist conflict settlement and the case of Kosovo». Παρουσιάζει τις διάφορες όψεις των αποσχιστικών συγκρούσεων και εξετάζει τις κρατικές πολιτικές απέναντι στα αποσχιστικά κινήματα. Επιπλέον αναλύει τις δυνατότητες επίλυσης τέτοιου τύπου συγκρούσεων, επικεντρώνοντας την προσοχή του στην περίπτωση του Κοσσυφοπεδίου. Τέλος, παρουσιάζει μια σειρά λύσεων που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν για τη συγκεκριμένη περιοχή. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ομάδα Επαφής στη συνάντησή της του Αυγούστου κατέληξε σε ένα παρόμοιο κείμενο, προτείνοντας λύσεις από τη διεθνή εμπειρία που θα μπορούσαν να επιδιωχθούν για την περιοχή.

Στο κείμενο της Marina Blagojevic «Kosovo: In/visible Civil War» επισημαίνουμε ιδιαίτερα τα αποκαλυπτικά στοιχεία από δημοσκοπήσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία στις αρχές της δεκαετίας 1990 αλλά και παλιότερα. Μέσα από τις απαντήσεις παρουσιάζεται ανάγλυφα το πρόβλημα καθώς και η ψυχολογική απόσταση που πάντα χώριζε τους Αλβανούς από το σλαβικό στοιχείο.

Στο κείμενο της Σοφίας Clément «Macedonians Albanians and Kosovo Albanians: towards the bosnian model?», παρουσιάζεται ανάγλυφα η διάσπαση του αλβανικού στοιχείου ανάμεσα σε τρεις χώρες, με έμφαση στην ΠΓΔΜ και στους Αλβανούς του Κοσσυφοπεδίου. Η συγγραφέας θέτει επιπλέον το ερώτημα αν οι Αλβανοί της ΠΓΔΜ οδηγούνται σε μια ριζοσπαστικοποίηση που θα καταλήξει σε σενάρια τύπου Κοσσυφοπεδίου ή σε μια λύση τύπου Βοσνίας, κάτι που πολλοί αναλυτές θεωρούν ότι έχει πολλές ομοιότητες: η αρχική ρεαλιστική ιδέα προσκόλλησης στην ιδέα της Γιουγκοσλαβίας, με προοπτική ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας, το νομικό καθεστώς της μειονότητας, οι σχέσεις και αλληλεπιδράσεις με άλλες χώρες.

Το κείμενο του Agim Nesho, «Political developments and the Albanian national question», παρουσιάζει τις αλλαγές της αλβανικής πολιτικής απέναντι στο εθνικό ζήτημα και τις θέσεις των αλβανικών κομμάτων. Θα ελπίζαμε σε μια πιο αναλυτική και

κριτική ματιά στην πολιτική της Αλβανίας από το 1992 και μετά, αν και αυτό είναι δύσκολο να το περιμένει κανείς από έναν πρέσβη που ασκεί ακόμη τα καθήκοντά του.

Το κείμενο του Predrag Simic, «The Kosovo and Metohija problem and regional security in the Balkans», επαναλαμβάνει τις γνωστές σερβικές θέσεις για το ζήτημα με τα γνωστά επιχειρήματα.

Συνεκτιμώντας τα υπέρ και τα κατά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι το βιβλίο έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στη βιβλιογραφία, προσφέροντας όχι μόνο μια συνολική εικόνα του προβλήματος αλλά και καταλήγοντας σε συγκεκριμένες προτάσεις για την επίλυση της κρίσης. Με όλες τις επιφυλάξεις που διατυπώθηκαν παραπάνω, αποτελεί μια μελέτη επίκαιρη και ουσιαστική για το πιο εκρηκτικό σημείο της Χερσονήσου.